

LŐRINCZ Julianna

Selye János Egyetem, Tanárképző Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Komárom, Szlovákia
jel2ster@gmail.com

A HUMOR STÍLUSALAKZATAI SZABÓ MAGDA LEVELESKÖNYVÉBEN

The Stylistic Figures of Humour in the Magda Szabó's
Book of Letters

Stilske figure humora u knjizi pisama Magde Sabo

A dolgozat Szabó Magda *Drága Kumacs! Levelek Haldimann Évának* című leveleskönyve szövegeiben vizsgálja a humor, ironia és a szarkazmus nyelvi kifejezőeszközeit. Az említett fogalmak terminológiai kérdéseinek érintése azért fontos, mert ezek sokszor együtt jelennek meg a szövegekben. Szabó Magda sokszínű nyelv- és stílusművész, szövegeinek stílusát sokféle hangnem jellemzi: választékos, humoros, játékos, ironikus, szarkasztikus. A tanulmány elsősorban a játékos, humoros, ironikus fordulatokra, kiemelten a levélkezdő és -befejező részekben szereplő humoros és ironikus nevekre, valamint szójátékokra fókuszál. A stíluselemek közül az ismétléses alakzatokat elemzi részletesebben, mivel ezeknek a fatikus funkció mellett szövegkohezív szerepük is van.

Kulcsszavak: humor, ironia, szarkazmus, ismétléses alakzatok, humoros nevek

Bevezetés

2010 Ünnepi Könyvhetére jelent meg Szabó Magda Haldimann-Román Éva svájci irodalomtörténész, műfordító, kritikushoz írt leveleinek gyűjteménye *Drága Kumacs! Levelek Haldimann Évának* címmel. A százhatvanöt levelet tartalmazó kötetet, mely néhány Szobotka Tibor által írt levélen kívül Szabó

Magda leveleinek, képeslapjainak szövegét tartalmazza, az Európa Kiadó jelentette meg.

Azért választottam írásom témájaként a humor stílusalakzatainak nyelvi-stilisztikai vizsgálatát az író levélszövegeiben, mert Szabó Magda sokszínű nyelv- és stílusművész, szövegeinek stílusát sokféle hangnem jellemzi, nem idegen tőle a humor sem. Dolgozatomban azt vizsgálom részletesebben, hogyan jelennek meg a humor, ironia, helyenként a szarkazmus nyelvi eszközei a levélszövegekben.

*A humor mint esztétikai kategória, gondolkodásmód,
kifejezési attitűd*

Mielőtt a levelek elemzését bemutatnám, szükségesnek látom néhány alapfogalom körbejárását, a fogalmak pontos, minden fontos szempontra kiterjedő meghatározásának igénye nélkül, hiszen ez lehetetlen vállalkozás lenne. Ha például csak a humor fogalmát nézzük a szakirodalomban, azt látjuk, hogy szinte definiálhatatlan, bár meghatározását az esztétikában, a retorikában, az irodalomelméletben és más tudományokban is sokszor megkísérelték különféle aspektusokból, de máig nem született minden szempontnak megfelelő definíció.

Kaposi Miklós és Szalay Károly a *Humorlexikon* előszavában a következőképpen erősítik meg ezt a megállapítást: „a humor mindent átfogó, sok helyütt előbukkanó jelenség. A költészetben, a drámában, az epikában, a legkülönbélebb műfajokban és műformákban azonos, sokszor műfajoktól független módon van jelen. Szóbeli, képi, mozgóképi, fotózott, rajzolt, animációs és háromdimenziós alakzatban is ugyanazon elvek szerint, sőt, ugyanazon szerkezetben létezik” (Kapos–Szalay 2001, 5, vö. még Szalay 1983, Krupp 2010, Horváth 2013).

A humor eredetileg nem esztétikai, filozófiai vagy retorikai fogalom volt. A ma közismert jelentései, ennek következtében fogalma is hiányzik az ókori irodalmakból. „Eredete a középkori temperamentumtanhoz köthető, amely szerint a humorok azok a testfolyadékok, amelyek meghatározzák egy személy karakterét, temperamentumát.” (Krupp 2010, 532)

Emeljünk ki néhány gondolatot Horváth Katalin rövid fogalomtörténeti összefoglalójából is: „A humor [...] egyfajta fájdalmas-derűs kettős életérzés, hangulat, kedélyállapot, lelki beállítódás, világszemlélet. [...] A valódi humor nem a dolgokat teszi nevetségessé, hanem felismeri és felmutatja a dolgok humoros oldalát, a jelenségekben mindig ott rejlő tragikomikus vonásokat” (Horváth 2013, 62). A humor azonban nem merül ki a nevetségességben, ez csupán az egyik oldala, ezenkívül még sokféle funkciója van.

A XX. században még él a szó eredeti denotatív, 'folyadék, nedv', valamint az átvitt, 'jó vagy rossz kedély' jelentése (Szalay 1983, 161).

Az *Idegen szó-tárban* a következő jelentéseit találjuk a humor szónak:

◇ 'szellemesség, derű; ◇ derűs, tréfálkozásra hajló kedély; ◇ hajlam, képesség a helyzetekben rejlő komikum felismerésére, élvezésére; ◇ *orv* testnedv; ° lat *humor* folyadék, testnedv', utóbb 'kedélyállapot, vérmérséklet' ← *humere* 'ázik' (ókori felfogás szerint a különböző testnedvek aránya határozza meg az ember érzelmi és indulati alkatát) (Tótfalusi 2005, 401).

Szilágyi Ágnes pszichológiai szempontból írja le a humor egy lehetséges tipológiáját. A szerző Carlson és Peterson munkásságára hivatkozva megállapítja, hogy sok az ellentmondás a fogalom értelmezésében és tipológiájában egyaránt. A humorelméletekben Descartes véleménye hozott fordulatot, és ezzel létrehozója volt annak az elméletnek, amelyet Séra László nevezett el „inkongruencia elméletnek, mely szerint a humoros hatás kiváltásáért az ingerek össze nem illése a felelős, és utat nyitott megannyi újabb elméletnek. Ilyen újabb elméletek például a szelep-elméletek, melyek szerint a humor a megkönnyebbülés eszköze, vagy az evolúciós elméletek széles repertoárja, melyek a humor túlélést szolgáló funkcióit keresték” (Szilágyi 2017).

Szilágyi bemutatja a 2003-ban Rod A. Martin és munkatársai által kidolgozott kétdimenziós humortipológiát is, amelynek az egyik tengelye az „én” és a „szociális környezet”, a másik tengelye a „pozitív” és „negatív” oldal. Ez a humortipológia a következő típusokat tartalmazza:

Énvédő – pozitív típus. Az ilyen humor adaptív védőmechanizmusként működik. Az ebbe a típusba tartozó ember általában pozitívan látja a világot, képes a negatív élethelyzetekben is meglátni a jót és nevetni a negatívumokon.

Kapcsolatépítő – szintén pozitív típus. Az e típushoz tartozó személy képes társas kapcsolatok kiépítésére, a csoporton belüli feszültséget pedig többnyire humorral oldja fel.

Önostorozó – az előzőekkel ellentétes humortípus. Az ezt a típust képviselő személy önmaga rovására humorizál, magát előnytelen helyzetbe hozva ezzel a közösség előtt. Az ilyen embertípusra jellemző az önbizalomhiány, szeretetéttség, amelyet önostorozó humorral próbál meg oldani, hogy mások elfogadják a személyét.

Agresszív – negatív humortípus, amellyel a személy másokat tesz nevetéssé, hogy befolyásolja őket, nyomást gyakoroljon rájuk. Az ilyen típusú ember ellenséges, nem elfogadó, neuroticizmusra hajlamos (Szilágyi 2017).

A humor mellett különböző szakkönyvekben sokszor szinonim fogalmaként szerepel az irónia, a szarkazmus, a szatíra, a groteszk, az abszurd, a fekete humor stb. Ezek azért kerülhetnek egymással szinonimikus viszonyba, és jelentkeznek együtt, mert rokon jelenségeket jelölnek. „A fenti fogalmak a humor alapvető szerkezetét hordozzák magukban, még akkor is, ha nem föltétlenül váltanak ki nevetést [...], mindegyik fogalom voltaképpen minősített komikum” (Kaposy–Szalay 2001, 5).

A fent említett fogalmak közül a továbbiakban még az iróniát és a szarkazmust szeretném röviden jellemezni, mivel ezek megnyilvánulási formáit is vizsgálom a Szabó Magda-levelekben.

Az irónia

Tátrai Szilárd *Alakzatlexikon*-beli szócikkében sokféle szempontot figyelembe véve vizsgálja az iróniát mint gondolatalakzatot. Ebből emeljük ki a pragmatikai szempontot:

Pragmatikai szempontból az irónia alkalmazásával lehetővé válik az implicit értékelés: a megnyilatkozó kétségbe vonja az ironikusan mondotak eredeti kiindulópontjának (értékelési centrumának) megfelelőségét, helyénvalóságát az adott diskurzusban, amelyhez általában leginkább kritikai attitűd kapcsolódik, és egyúttal az általa ajánlott értékelési centrum adekvátabb voltát implikálja (Tátrai 2008, 311–312).

Amint a fentebb idézett különböző szakirodalmak is utalnak rá, a humor és az irónia fogalmát sokszor egybemossák még a szatírával, a viccel, a komikummal, a szarkazmussal, aminek következtében különböző esztétikai minőségeket és műfajokat kevernek össze, átfedéseket okozva ezzel az egyes fogalmak értelmezésében, minthogy szinte sokszor szétválaszthatatlanul jelentkeznek a verbális és más kommunikációs kódokban, például a képiben (vö. Séra 1980, hivatkozik rá Szalay 1987, 161; Cs. Jónás 2008, 524–525).

A szarkazmus

A szarkazmus keserű, indulatos, sértő, maró gúny. „Általában iróniaként, azaz látszólagos dicséret, elismerés, helyeslés alakjában jelenik meg. A szarkazmust metaforikus eszköztára miatt immutációs alakzatnak, logikai műveletei alapján pedig gondolatalakzatnak tekintjük” (Cs. Jónás 2008, 524).

A Drága Kumacs! című leveleskönyvről

A Szabó Magda-levélgyűjtemény esetében Mikes Kelemen leveleskönyvének nyomán beszélek leveleskönyvről, mivel a levélforma, a tematikus sokféleség és a különböző stílusattitűdök alkalmazása szempontjából sok hasonlóságot látok a két – bár időben és témában, hangnemében is eltérő – mű között.

Mivel a kommunikáció címzettjének levelei nem szerepelnek egyik műben sem, úgy tűnhet, a két leveleskönyv között teljes műfaji azonosság van. Szabó Magda Haldimann-Román Évának küldött levelei azonban nem fiktív és nem misszilis levelek, mint Mikeséi, a kommunikációs partner válasz- vagy hívólevelei valósak, léteznek, csak még nem kerültek elő a gazdag Szabó Magda-hagyatékból. Tarján Tamás szerint a 2010-ben közreadott levélgyűjtemény majdnem teljes, csak kegyeleti okok miatt maradtak ki belőle egyes részek, és „a termékeny írásos dialógus képzetét kelti” (Tarján 2010).

A Magyar Könyv Alapítvány Többynyelvű Irodalmi Adatbázisa a következőket írja a levélgyűjteményről: „Pályakép és korrajz, valóságos levélregény a Drága Kumacs!” (Hunlit 2016).

A Szabó Magda élete harmincöt évének eseményeiről tudósító levelek az író életének személyes történései mellett a korabeli magyar irodalmi és közélet eseményeit mutatják be, örömről, bánatról, bosszúságról, de emberi hiúságról is tanúskodnak.

A leveleskönyv szövegeire a stiláris sokszínűség jellemző: emberi, többnyire játékos, ironikus, önironikus és esetenként szarkasztikus hangvételűek, sokszor pedig éppen infantilisak, de egy nagy író ezt is megengedheti magának magánlevélben, főként azért, mert nem a nagy nyilvánosságnak szánta őket. Ugyanakkor az írónak arra is fel kellett készülnie, hogy halála után a szélesebb olvasóközönség elé kerülhetnek a levelei. Bár ennek az ellenkezőjére utal Osztovcics Ágnes cikkének következő részlete:

Szabó Magdának a túlvilágon kell beletörődnie keresztfia, Tasi Géza döntésébe, miszerint 165, nem a nyilvánosságnak szánt levele napvilágot lát. Amikor 1998-ban Lengyel Balázs leveleskönyvében megjelent az a tudósítás, amelyet az újholdas barátoknak küldött az esküvőjéről, Szabó Magda így fordult a barátnőjének és bizalmasának tudott Évához: „Kérlek, Kumacs, ha meghalok, nagyon nézd át a Neked írt leveleimet” (Osztovcics 2010).

Hogy jól tette-e az örökös, hogy megjelentette a leveleket, mindenki maga döntse el, de véleményem szerint az író munkáit szerető olvasók szegényebbek lettek volna a leveleskönyv nélkül.

Szabó Magda sok olyan eseményt ír le a levelekben humoros, ironikus, sokszor szarkasztikus hangnemben, amelyeket közvetlenül csak a barátai ismerhettek. Mindezekkel együtt a szövegek az író más műveit szerető laikus olvasóknak is élvezetes olvasmányul szolgálnak, az utalásai is sokaknak érthetőek. „A Haldimann-levelezés a Szabó Magda-életműnek nem egyszerűen kiegészítője: az író saját magához mért konzseniális futamainak tárháza. [...] Szabó Magda leveleinek stílusbravúrja meg nem írt novellák és regények tucatjait rejt magában” (Laik 2017).

A leveleskönyv címében szereplő *Kumacs* szó a kutya és a macska nevéből alkotott szóösszevonás, Szabó Magda leleményes szóalkotása, amely az író állatszeretetének találó mutatója. Ugyanakkor a konnotációja ennél jóval több, a sokféle témáról alkotott őszinte, nyílt véleményalkotás szimbóluma is, ahogyan Tarján Tamás utal rá: „Kutya, macska nem tesz lakatot a szájára” (Tarján 2010).

A *Kumacs* szó a levelekben *változatlan*, illetve *variációs ismétléses alakzatok* formájában a szövegek különböző helyein jelenik meg, például megszólítás-ként, elköszönő levélzárlatban, kohéziós elemként térben és időben összekötve a különböző témájú, hangulatú leveleket.

A levelek humoros nyelvi alakzatai

A tanulmány elején röviden körvonalaztam a humor, az irónia, a komikum, a szarkazmus körül kialakult fogalmi többértelműséget, bizonytalanságot. A sokféle humorértelmezés közül az elemzésben abból indulok ki, hogy a *humor* életérzés, derűs kedélyállapot, viselkedés, attitűd (vö. Séra 1980, Szalay 1983, Kaposy–Szalay 2001, Krupp 2010, Szilágyi 2017).

Az *irónia* stílusalakzat, immutációs gondolatalakzat, amely különböző egyéb stílusalakzatok – szó, szó szerkezet, mondat – együttesében vagy egyes szövegekben ezek közül külön-külön is bármelyikben testet ölthet. Gyakori összetevő alakzatai: az ismétlés, az ellentét, a fokozás, a chiazmus, a hiperbola és ezek variációs formái, valamint egymással kombinálódó alakzattársulásai (vö. Tátrai 2008, Kabán 2008). Ezek közül elsősorban az *ismétlés*, néhol az *ellentét* (antonímia) különböző típusaira térek ki részletesebben az elemzéseimben. Meg kell jegyeznünk, hogy az ismétlés és az ellentét szorosan összefüggő fogalmak. Fónagy Iván leplezett ismétlésnek tartja az antonímiát: „Annál nagyobb szerepet játszik az irodalomban az antonímia, a részleges megfelelésnek az a sajátos esete, amikor a szó az ismétlés során ellenkezőjére változtatja alapvető szemantikai jegyét a többi jegy változatlan megtartásával” (Fónagy é. n., 36).

Az állatnevek humoros funkciója a megszólításokban és a levélzáratokban

A Szabó Magda-levelek is tartalmazzák a szokványostól ugyan eltérő, de a különböző típusú levelek alapvető formai követelményeinek megfelelő levélmegszólításokat. Ezeknek fontos fatikus funkciójuk van, a címmel való kapcsolatfelvétel, a kapcsolat fenntartása, a partneri viszony jelzése (vö. Domonkosi 2015, 59–60).

„A megszólítás önmagában dialogizáló jellegű, válasz híján is dialogikussá teszi a szöveget” (Szikszainé Nagy 2012, 167). Szabó Magda levelei hívó-, illetve válaszreplikák is, hiszen nem fiktív levelek, a beszédpartner ugyanis valós személy.

Az *állatnévi megszólítások* a különböző kommunikációs helyzetekben hagyományosan játékosságot tükröznek, bizalmas kapcsolatra utalnak. Domonkosi Ágnes a beszédpartnerre utaló megszólításformákat elemezve megállapítja, hogy „a becézésben, kedveskedésben tipikusan használt metaforikus állatnevek rávetítődnek a rokonsági terminológia becézési rendszerére is” (Domonkosi 2002, 61). Vonatkozik ez más, nem rokonsági kapcsolatban lévő beszédpartnerekre is. A Szabó Magda-levelek megszólításai jelzik, hogy a beszédpartnerek között baráti viszony van.

A Haldimann Évának írt levelekben a megszólítás az első huszonhat levélben konvencionális, a címzett nevének használatával, valamint a magyar nyelvközösségben megszokott kedves jelzővel bővítve. Például *Évám! Kedves Éva! Kedves Évám!*

Az állatnevekkel történő megszólítások csak az író férje, Szobotka Tibor halála után írt levélszövegekben jelennek meg. Az első ilyen szöveg a leveleskönyv 27. levele, amelyben a játékos, kedves hangnem mellett ironikus, illetve önironikus a megszólítási forma.

Az alábbi szövegben *Haldimann Kutya* és *Szabó kutya* a kommunikációs partnerek neve, utalva a játékos szókimondásra, a kutya és macska, azaz az állatok nem manipulatív viselkedésére. Például a következő szövegrészben, amelyben a nők férfiak által használt minősítési sémáját cáfolva, miszerint amelyik nő okos, az nem lehet szép, és fordítva, a műveltség pedig egyenesen teher a női nemnek, Szabó Magda a következőket írja:

„Haha – ugatja Szabó kutya –, átok alakok, nem ismeritek Haldimann Kuttyát, Haldimann kutya bal lábával ír, a jobbal olvas, fél kezével főz, a másikkal inggombot varr, közben az agya, mint külön organizmus, bekompjuterizálja a következő napok tennivalóját” (73).

A levél zárlatában a megszokott levélzáró sémák helyett az író a megszólításhoz illő, a kutyaléthez igazodó, hasonlatból, metaforából és hangutánzó igéből szőtt komplex képet alkot:

„Téged velőcsontnyi szeretettel kaffog, és kívánja, az új év csak jót hozzon számotokra: Szabó kutya” (76).

A következő levélben (28) a megszólítás *Drága Chatte* – a *chatte* francia szó, amely nőstény macskát jelent. Szabó Magda a kutyahűséggel állítja párhuzamba a macskák más jellegű, de bájos tulajdonságait:

„Képletünk tehát egyesítheti a kutya hűségét, értelmetlennek látszó mindigugrom-ha kell attitűdjét, erejét a macskák egyéb nem mindig híján való tulajdonságával.”

Majd játékos saját alkotású hangutánzó szavakkal fokozásos adjekciós alakzatot alkotva így folytatja:

„Szóval vakoglak, nyüszítelek, nyilak és körmicélek, édesem...” (78).

A levélzárlatban folytatódik a játékos szóalkotás, itt találkozunk először a Kumacs szóval:

„Szabó Kumacs (Kutya-macska) vagy Makuty (Macska-kutya). Ennél maradok. Van ugyanis olyan magyar népi szó, hogy makutyi, azt jelenti, kicsit hülye. Szóval a végletekig kaffoglak, hű barátod: Makuty” (81).

Innentől kezdve a többi levélben többnyire a Kumacs megszólítást használja az író, váltogatva a budapesti és a svájci, valamint különböző jelzőkkel bővített megszólításokat, variációs és szinonimikus ismétléses alakzatokat alkotva:

Például a 35. levélben (37):

„Csók + ekeke: Magyar Kumacs”

A 36. levélben a Kumacs a megszólításban variációs ismétléses alakzatként, figura etymologicaként szerepel:

„Pótlevel Kumacstól Kumacsnak” (107).

A figura etymologica az adjekciós ismétléses alakzatok egy sajátos formája, amely „ismétlésen alapuló retorikai, stilisztikai alakzat, töismétlés; azonos tövű, de eltérő raggal, jellel, képzővel ellátott szavak összefűzése. Az így létrejött szerkezet nyelvtani-jelentéstani egységet alkot” (Némethné Varga 2008c, 244).

Az 58. levélben latin mintájú szuperlatívuszi birtokos jelzős szerkezetben szerepel a megszólítás, amely szintén figura etymologica. A megszólításhoz illő játékos köszönetnyilvánítással folytatja az író:

Kumacsok Kumacsa! Legprincebb kornyantásomat a mellékelt küldeményért...” (175).

A továbbiakban a levelek többségében a *Drága Kumacsom* és az *Egyetlen Kumacsom* szerepel megszólításként, csak néha váltja fel más, szinonim vagy

variációs ismétléses alakzatban megfogalmazott megszólítási forma. Például a 100. levélben az *Erhabene Kumacs!* jelzős szerkezet. Az író zárójelben feloldja a német jelző jelentését: 'fenséges, érdemes' (német). „(*Goethe szava ünnepen, ha nagyszüleinek írt. Hátha elfelejtetted*)” (280).

A kötetben minden esetben megtaláljuk az idegen szavak magyar jelentését is.

A levelekben folyamatosan tudomást szerzünk az író aktuális irodalmi munkájáról, életének történéseiről. E levél végén a *Creusa* aláírás *A pillanat* című regényének főhősére, Aeneas feleségére utal.

Többször felbukkannak a levelekben említett állatok szinonimái is a megszólításokban, például a 32. levélben eufemisztikus hapax legomenonként:

„*Drága Ronronne!*” (fr. kb. doromboló) (89).

Szabó Magda leveleiben sok idegen vagy általa idegen mintára alkotott, humoros idegen hangzású szó is van, amelyek a játékos stílust fokozzák, erősítik. A 89. levélben így búcsúzik el a barátnőjétől:

„*Madeleine, La comtesse de Mieaux-Mirosse*”.

Az arisztokratikus női névimitáció első eleme a Magdolna francia változata, az utolsó névelem pedig kiejtve a macskanyávogást utánzó és a *mi rossz* kérdést tartalmazó összetétel, amely szójátéknak is tekinthető. Az utóiratban az író maga meg is fejtja a név utolsó tagját:

„*Mi jó? Hogy nekem Tibor él. Hogy mi rossz? Hogy nem tudok veled beszélgetni*” (92).

A *Lelkem Kumacs*a birtokos jelzős formájú megszólítás a 33. levél mellékletének tekinthető, külön lapon írt utóiratszerű, de önálló szöveg:

„*Lelkem Kumacs, épp a postára indultam, mikor megjött a leveled, felbontom hát az enyémet, s megírom: köszi-köszi mindenért*” (96).

A 39. levélben a *Kumacs de Geneve* név hasonlóan affektív stílusértékű név, mint az előző.

Az író a szájsebészeti műtete után írt 53. levelében fájdalmas-humoros nevet ad magának, amely az orosz névadási szokásokra való asszociációt kelt az olvasóban:

„*Éjjel – fel van hígítva a vérem, én vagyok Magda Nyavalyovna, a vérzékeny nagyhercegnő*” (157).

A szójátékok funkciója a levelekben

A szójátéknak sokféle funkciója lehet a különböző szövegekben: „kifejező erejű, expresszív, a szépirodalomban (sőt kritikai funkciója is van, pl. Karinthyánál), humorkeltő a viccben, figyelemfelkeltő az újságnyelvben, a

reklámban, szellemes a mindennapi beszélgetésben, az anyanyelvi nevelésben pedig kreativitást fejlesztő” (Némethné Varga 2008a, 572; 2008b, 63).

A Szabó Magda-levelekben a szójátékok olykor könnyed, máskor fájdalmas humor kifejezői. Nézzünk néhány humoros, olykor gúnyos szójátékot a levelekből! A 6. levélben a házvezetőnő szellemi képességeire, valamint a munkastílusára utalva ellentétes szemantikai alakzatot, valamint hasonlatot alkalmaz az író szarkasztikus hangnemben megfogalmazott szövege:

„*Most már van segítségem megint, **úldott setét agy**, s micsoda **kéz!** Mint az **atombomba**. Szegény szép tárgyaink lassan kipusztulnak, viszont a lakás makulátlan*” (22).

A 10. levélben összetett szó alakú metafora, az *Atomkéz* gúnyos stílusminősítésű név utal a bejárónőre:

„*(**Atomkéz**, a nyomorult, második hete kórházban, két lakást takarítok...)* (30)

A 21. levélben az *Atomkéz* gúnyos stílusminősítésű szinonimikus ismétlésével, a *Neoatom* megnevezéssel találkozunk:

„***Neoatom** megvan, most vesemedence-gyulladásal fekszik, ha meggyógyul, nyaralni megy három hétre Törökországba*” (63).

Szabó Magda szellemi és testi fáradsága kipihenéseképpen Winnetou-t olvasva újabb játékos neveket talál ki magának és barátnőjének. Az indiánregények névadásához hasonló beszélő nevek szellemesek, humorosak, játékosak. A 44. levél például tobzódik a humoros indiánnevekben, amelyek mindegyike a jellemző testi vagy szellemi tulajdonságra utaló jelentést hordoz, de ezenkívül is számtalan konnotáció fűződhet hozzájuk, a befogadói értelmezéstől függően. A következő szövegrészt a töismétlésen alapuló szellemes beszélő nevek, valamint a pikáns *konkvisztádor megkonkvisztált* töismétlésen alapuló szójáték által keltett asszociáció teszi humorossá.

„*Drágám, azon tűnődtem leveled olvasása közben, ha indiánusok volnánk – az asszociáció világos, mert épp a Winnetou-t olvasom, mint mindig, totális kimerültség és szellemi brainwash igényem feltámadása idején –, milyen nevünk volna? Azt hiszem, te volnál **Old Aligszem**, én meg **Old Csakballallát**. Az Aligszemben van valami bájosan skótos. Mc. Alicsonhoz hasonlít, a **Csakballallát**, ami az én esetem, kétségen kívül a spanyol hódítókra emlékeztet, talán mexikói volt az ősem, akit egy **konkvisztádor megkonkvisztált***” (132).

Ebben a levélben is humorosan, sőt szarkasztikusan utal a pletykákból ismert valódi vagy vélt kérőire, amikor a következőket írja:

„*Ja igen. Már megint elkezdett körbekarmicálni és princelni egy kandúr, de olyat fújtam, hogy az Astoria aluljáróig esett. Old Aligszem megértheti,*

hogy *Old Nekisemmisement* után nem vagyok hajlandó senkit a wigwamomba engedni” (134).

Az *Old Nekisemmisement* név ebben a fájdalmasan humoros indián névosztásban Szobotka Tiborra utal, akinek írói kvalitását az akkori magyar irodalomtörténészek és kritikusok nem méltányolták eléggé, és csak a Szabó Magda kérésére Haldimann Éva által megírt svájci kritika után kezdtek nálunk is elismerni, főként az író halála után, valamint Szabó Magda *Megmaradt Szobotkának* című, a férje hagyatékát feldolgozó könyve hatására.

A 45. levélben még folytatódik az indiános névadássorozat, melyben a *Vakazis* nemcsak a rossz szemre utalhat, hanem más konnotációja is lehet, például a téves ítélet, félreértés, de ugyanígy a *Lencserossz*, amely lehet konkrét utalás Szabó Magda gyengülő szemére, de más konnotációja is elképzelhető:

„*Aligszem*, Pest százszor érdekesebb mindennél, ülj fel jó lovadra, melynek neve *Vakazis*, és száguldj ide, hogy köszönthesselek sátramban, az én jó lovam, *Lencserossz*, a legnagyobb szeretettel várja” (138).

Ezt követően még néhány levélben szerepel a két barátnő indián neve, egyszer pedig a Kumacs névvel együtt:

„*Drága Aligszem Kumacs*” (47. levél, 146).

Majd a későbbi levelekben ismét a megszokott *Kumacs* név jelenik meg. Az 51. levélben Szabó Magda infarktusra utalva szerepel a Kumacs név a fájdalmas humort kifejező új jelzővel:

„*Téged milliószor princellek és karmicállak: repedt szívű Kumacs*” (153).

Allúziók, intertextualitás mint humorforrás a levelekben

Az áthallás (allúzió) komoly vagy tréfás utalás, célzás ismert dologra, főként ismert személyiség kijelentésére vagy irodalmi alkotásra, esetleg saját szövegre úgy, hogy az utalt szöveget tudottnak véve egyértelműen nem nevezi néven a megnyilatkozó, tehát idéző mondat nélkül használja. Ez sokféle nyelvi-stiláris eszközzel megvalósulhat: többértelműség, alakzat, kép stb. (Szikszainé Nagy 2007, 169).

A levelekben is több allúzió vagy másképpen intertextuális elem található, amelyek az avatott irodalmár címzett számára ismerősek. Az olvasóban a ráismerés öröme mellett humoros hatást is kelt néhány ilyen allúzió, például a 69. levélben Petőfi Sándor *István öcsémhez* című levelének áthallása:

„*Más levelem majd több lesz és vidám, Isten megáldjon, édes Kumacsám*” (200).

Ugyancsak allúzióknak tekintem a Kumacsom megszólítást magában foglaló magyar népdalformát és tartalmat imitáló következő sorokat a 103. levélből, amelyek nem annyira humoros, mint inkább önironikus hangvételűek:

*Kumacsom,
ha volnál, itt volnál,
énneltem volnál,
egyszer se nevetnél,
mindéig csak sírnál. (291)*

A levelet akkor írta Szabó Magda, amikor az irodalmi közéletben nagyon kellemetlen események zajlottak.

„Eszkiesz átvette az irányítást, **minden lehető, minden lehetetlen**. Sikerült az Akadémia gondolatát lidércnyomássá tenni, szégyellek elmenni (4-én) az első közös ülésünkre...”

Az ironikusan szomorú vagy inkább a *A pillanat* című regénye agyonhallgatása miatt kissé szarkasztikus hangvételű levél zárata a következő:

„Nincs most nekem karmicálnivalóm, pedig hivatalból és utasításra engem most szeretni kell. Pour toute ta famille toutes les prospérités et je t'embrasse mille fois

Creusa de Troia

A francia szöveg jelentése: az egész családnak minden jót, téged csókollak ezerszer (294).

Ettől a levéltől kezdve egy ideig többször is a *Creusa* nevet használja önmagára az író, *A pillanat* című regénye főszereplőjére utalva. Például a 107., 108., 109., 110., 111., 112., 115., 122. levélben.

A 111. levél szomorú hangnemét oldja a humoros zárlat, amely *A pillanat* disztichont idéző prozódijára utaló áthallás:

„Konstantin (beoltva!) felkornyantva köszönt Kumacsom, mert trójai macska, / most kicsit aggódik, lévén oroszok ivadéka, / sőt fennáll a gyanú, Ben Hurnak távoli vére, / Ben Harapó volt atyjaura, a néhai kandúr.

Nagyon tandram öllelek: Creusa”.

A 129. levél kezdő szövegrészében a következő allúzió a Rideg Sándor azonos című regényéből készült, 1980-ban először bemutatott magyar filmvígjátékra való utalás. Mindezt az író 80. születésnapja után írja, erre utal a tréfás-ironikus *Beleléptem a beleléptembe* eufemisztikus mondat is:

„Egyetlen Kumacsom,
indul a bakterház. Beleléptem a beleléptembe. Tisztességes honleány ilyenkor már alulról receficézik a diszsióhelyén. (Ezt fordítsd le Frédéricnek, a receficét!)” (377).

Összegzés

A Szabó Magda-levelekben még számtalan példát találhatunk a különböző humoros, ironikus és szarkasztikus nyelvi eszközökre. E tanulmányomban elsősorban a megszólításokban, levélzárlatokban szereplő játékos, humoros és ironikus nyelvi formákra, többek között a nevekre fókuszáltam. Igyekeztem olyan jellemző stíluselemeket, főként változatlan, variációs, valamint szinonimikus ismétléses alakzatokat kiemelni a levelekből, amelyek szövegkohezív funkciót töltenek be.

A levelek stílusára az egyes témákkal adekvát változatos hangnem jellemző: választékos, humoros, játékos, ironikus, gúnyos, szarkasztikus. Tarján Tamás kritikájában így jellemzi a levelek stílusát: „A történet előadásának fő stilisztikai eszközei az élőbeszédhez közelített választékosság, a módjával engedélyezett szabadszájúság, a kulturális telítettséget tudatosító, gyakorta megcsavarított idegen nyelvi betétek garmadája, a rájátszásos, mimikris parodizálás. Összességében a kumacsúlét – melynél emberibbet nehéz elképzelni” (Tarján 2010).

Irodalom

- Domonkosi Ágnes. 2002. *Megszólítások és beszédpartnerre utaló elemek nyelvhasználatunkban*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó.
- Domonkosi Ágnes. 2015. Metonimikusság és nézőpont a magyar megszólítások használatában. In *Acta Academiae Pedagogicae Agriensis*. tom. 42. 59–69.
- Fónagy Iván é.n. [1999]. *A költői nyelvről*. Budapest: Corvina Egyetemi Könyvtár.
- Horváth Katalin. 2013. Mikes Kelemen nyelvi humorának formái és szerepük a „Törökországi levelek”-ben. In *Sokszínű humor: A III. Magyar Interdiszciplináris Humorkonferencia előadásai*, szerk. Vargha Katalin–T. Litovkina Anna–Barta Zsuzsanna. 61–71. Budapest: Tinta Könyvkiadó–ELTE Bölcsészettudományi Kar–Magyar Szemiotikai Társaság.
- HUNLIT – A Magyar Könyv Alapítvány Többnyelvű Irodalmi Adatbázisa. <http://www.hunlit.hu/szabomagda> (2017. aug. 29.)
- Cs. Jónás Erzsébet. 2008. Szarkazmus. In *Alakzatlexikon: A retorikai-stilisztikai alakzatok kézikönyve*, főszerk. Szathmári István. 524–525. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Kabán Annamária. 2008. Alakzattársulás. In *Alakzatlexikon: A retorikai-stilisztikai alakzatok kézikönyve*, főszerk. Szathmári István. 61–62. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Krupp József. 2010. Humor. In *Retorikai lexikon*, főszerk. Adamik Tamás. 532–538. Pozsony: Kalligram.
- Laik Eszter. 2017. *A Haldimann-levelezés. Haldimann-párhuzamosok*. <http://konyv7.hu/index.php?menuId=1314> (2017. aug. 25.)

- Némethné Varga Andrea. 2008a. Szójáték. In *Alakzatlexikon: A retorikai-stilisztikai alakzatok kézikönyve*, főszerk. Szathmári István. 569–573. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Némethné Varga Andrea. 2008b. *Hangalak és jelentés – a szójáték dinamikája*. In *Ezerarcú humor*, szerk. Daczi–T. Litovkina–Barta. 63–72. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Némethné Varga Andrea. 2008c. Figura etymologica. In *Alakzatlexikon: A retorikai-stilisztikai alakzatok kézikönyve*, főszerk. Szathmári István. 244–247. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Osztoivits Ágnes. 2010. Kedves Éva! Válasz.hu 08.30. <http://valasz.hu/itthon/kedves-eva-31481/> (2017. aug. 26.)
- Séra László. 1980. *A nevetés és a humor pszichológiája*. Budapest: Akadémia Kiadó.
- Szalay Károly. 1983. *Komikum, satíra, humor*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó.
- Szikszaíné Nagy Irma. 2007. *Magyar stilisztika*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Szikszaíné Nagy Irma. 2012. *A szertartási és a költői litániák szöveg- és stíluszervezetet teremtő alakzatai*. In *A stilisztikai-retorikai alakzatok szöveg- és stílusstruktúrát meghatározó szerepe*, szerk. Szikszaíné Nagy Irma. 157–196. Debrecen: Egyetemi Kiadó.
- Szilágyi Ágnes. 2017. Komolyan a humorról – humorelméletek Platóntól napjainkig. *Mindset. Pszichológiai szaklap* jún. 5. <http://mindset.co.hu/komolyan-a-humorrol-humorelmeletek-platontol-napjainkig> (2017. aug. 29.)
- Tarján Tamás. 2010. *A helyzet humora*. <http://www.revizoronline.com/hu/cikk/2496/szabo-magda-draga-kumacs/> (2017. aug. 28.)
- Tátrai Szilárd. 2008. *Írónia*. In *Alakzatlexikon: A retorikai-stilisztikai alakzatok kézikönyve*, főszerk. Szathmári István. 311–320. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Tótfalusi István. 2008. *Idegen szó-tár: Idegen szavak értelmező és etimológiai szótára*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

THE STYLISTIC FIGURES OF HUMOUR IN THE MAGDA SZABÓ'S BOOK OF LETTERS

In this study the author describes linguistic means of expressing humour, irony and sarcasm based on texts in Magda Szabó's book of letters entitled Dear Kumacs! Letters to Éva Haldimann. Dealing with terminology issues in the beginning of the study, the author states that, since they appear together in humorous texts, in many cases notions of humour, irony and sarcasm are treated as synonyms in literature. The style of the letters by Magda Szabó is characterised by varied tone adequate to the given topics: elaborate, humorous, playful, ironic or sarcastic. The study primarily focuses on playful, humorous and ironic names in the address forms and closing formulas of the texts of the

letters. The author chooses from the letters those repetitive figures expressing humour which have text-cohesive function.

Keywords: humour, irony, sarcasm, repetitive figures, humorous names

STILSKE FIGURE HUMORA U KNJIZI PISAMA MAGDE SABO

Studija istražuje jezička izražajna sredstva humora, ironije, sarkazma u knjizi pisama pod naslovom *Drága Kumacs!* autorke Magde Sabo. Osvrt na terminološka pitanja pomenutih pojmova je bitan, jer se oni često zajedno javljaju u tekstovima. Magda Sabo je virtuoz jezika i stila, njene tekstove karakterišu različiti tonovi: prefinjenost, humor, ironija, sarkazam. Studija se naročito bavi razigranim i ironičnim strukturama, sa posebnim osvrtom na imena koji se javljaju na početku i kraju pisama kao i na igre reči. Od stilskih elemenata se posebno analiziraju forme koje se ponavljaju, pošto one pored faticke funkcije imaju i kohezivnu ulogu.

Cljučne reči: humor, ironija, sarkazam, forme ponavljanja, šaljiva imena

A kézirat leadásának ideje: 2017. szept. 10.

Közlésre elfogadva: 2017. nov. 20.